

LITERKA

Informační zpravodaj Památníku písemnictví na Moravě

Prosinec / 2023

Milí čtenáři a čtenářky Literky, závěr roku zpravidla vyzývá k bilancování. Jelikož však tento žánr mívá sklony k projevům sebechvály, omezím se pouze na věci, které ukazují do budoucna – k další práci a jejímu budoucímu ovoci. Během letošního roku se podařilo získat dvě velké sbírkové akvizice: jednak jde o obsáhlý soubor prací na papíře od grafika, malíře a ilustrátora Petra Dillingera, který velkou část svého života spojil s Brnem. Velkorysý dar zahrnuje přes tři tisíce položek a již nyní mohu slíbit, že o tomto autorovi v příštím roce ještě mnoho uslyšíme. O druhé akvizici jsme se již v Literce zmínili – je to kompletace osobního fondu filozofa Vítězslava Gardavského. Jelikož jsme si v letošním roce připomínali sté výročí jeho narození, dovolujeme si v tomto čísle věnovat Gardavskému poněkud více pozornosti. Do budoucna také ukazuje skutečnost, že se nám v Památníku podařilo vybudovat fotografický ateliér pro digitalizaci sbírek Muzea Brněnska – stalo se tak díky dotační podpoře a také díky nasazení kolegyně Barbory Svobodové z Muzea v Ivančicích, které za to patří velký dík. Zaslouhou kolegy Ivana Zálešáka máme nový edukační program zaměřený na baroko a naše nová knihovnice Michaela Macíková podstatně inovovala Příběh knihy. Jak vidno, předěl roku je jen číslo – od ledna jedeme dál (a pokusíme se, aby i Literka vycházela častěji). Radostné a klidné vánoční svátky Vám přeje

Jiří David

VERŠE MĚSÍCE PROSINCE

GLOSA ZIMNÍ

Bohuslav Reynek

Hustě v bezvětrí se chumelí.
Černý sad má z alabastru krov.
Kdyby všecky kočky úpěly,
co by úzkostných to bylo slov,
písní kajících a modliteb...
Pod rukama soustředěných tich
země v bělostný se mění chléb.
Zraje na vinici pokorných
křišťálový hrozen askeze;
požehnanou němotu svých úst,
jatých na bolestí řetěze,
v perlu úchvatu zří růst.

3 otázky pro Ivana Landu

Připravujete k vydání dosud nepublikovanou knihu Vítězslava Gardavského *Anděl na hrotu meče*. Čím je specifická a čím se liší od starších autorových děl?

Ano, *Anděl na hrotu meče* vyjde zkraje roku 2024 v nakladatelství FILOSOFIA. Přestože po roce 1989 o vydání všemožně usilovala rodina Vítězslava Gardavského, vyjde kniha až nyní, bezmála padesát let po svém vzniku. Jde při tom o zásadní filozofický spis, který vznikl v první polovině 70. let minulého století za obtížných okolností. Gardavský byl z politických důvodů vyhozen ze zaměstnání a bylo mu znemožněno pracovat na akademické pozici. Musel se živit manuálně, jako obsluha vrtné soupravy. *Anděla* psal ve volných chvílích, v maringotce během putování po moravských vesnicích a polích. Po dokončení výsledný strojopis koloval v neoficiálních kruzích v průklepech jako samizdat. Mimochodem, jeden z průklepů se počátkem 80. let dostal do rukou dnes významnému českému politickému mysliteli Pavlu Baršovi. Četba *Anděla* v něm zanechala, jak sám vzpomíná, silný dojem. Utkvěl mu zejména Gardavského donquichotský pokus obhájit „moc“ individuí a individuálního jednání tváří v tvář politické moci uplatňované státním aparátem a moderními společenskými institucemi. – Pavel Barša je také autorem doslovu k připravovanému vydání *Anděla*.

Když jsem pracoval na úvodní studii k *Andělovi*, přečetl jsem si Gardavského starší publikace, především knížky *Bůh není zcela mrtev* (1967) a *Naděje ze skepse* (1969). Nemohl jsem se pak zbavit pocitu, že Gardavský psal ve skutečnosti po celou dobu pouze jednu jedinou filozofickou knihu, v níž rozpracovával několik základních myšlenek. S trochou nadsázky by šlo říct, že v dialogu s křesťanstvím a židovstvím se pokoušel vypracovat marxistickou variantu existencialismu. Zprvu jej chápal jako „marxistický ateismus“, později jako „profetický existencialismus“ (jak to nazývám). Vůdčí otázkou je, jak dochází k utváření lidské subjektivity. Subjektivitu chápal Gardavský zaprvé jako schopnost jednotlivce a konkrétního lidského společenství uvědomovat si sebe sama jako „já“, resp. jako „my“, a zadruhé jako schopnost jednotlivců a celých společenství formulovat a vyjadřovat své vlastní sebepojetí a na základě něj pak utvářet svůj vlastní život

a osud. S tím souvisí jiná otázka, k níž se Gardavský neustále vracel: Co je čas? Kdy a jak se přírodní čas, který představuje fyzikální veličinu, proměňuje v trojrozměrný lidský čas, který teprve umožňuje vznik dějin.

Témata subjektivity, časovosti a dějinnosti Gardavský promýšlel na pozadí Marxových analýz kapitalismu a předkapitalistických výrobních způsobů, stejně jako na základě příběhů *Starého a Nového zákona*. Vycházel z Marxe, Engelse či Lenina a současně se inspiroval starozákonními proroky, Ježíšovým učením a křesťanskou teologií. Hlavní Gardavského přínos vidím v tom, že zdůrazňoval roli, jakou mělo a má židovství pro křesťanství a pro marxismus. Zřetel k židovství se u něj projevoval mj. v tom, že Ježíšovo učení a působení vykládal optikou *Starého zákona* a starozákonní prorocké tradice. O něco podobného se zhruba ve stejné době pokusil Karol Sidon v knížce *Evangelium podle Josefa Flavia*, již Gardavský znal a s níž se polemicky vyrovnával. Možná bych měl ještě zmínit, že když Gardavský mluví v *Andělovi* o „židovském impulsu“ převzatém i zdeformovaném křesťanstvím a později marxismem, má na mysli hebrejskou představu o člověku a lidském čase. U starých Hebrejců je člověk chápán jako tvůrčí bytost, jež je schopna vzít osud do svých rukou. Tato představa v sobě zahrnuje pojetí svobody jako schopnosti vymanit se z nadvlády přírodní nutnosti, ze sevření společenských i náboženských konvencí, institucí a norem. To má pochopitelně radikální politické důsledky: Jestliže člověk není naprosto determinován ani biologicky skrze DNA, ani svým sociálním původem nebo společenským statusem, pak nemůže být zcela podroben politickou mocí a podřízen státním institucím. Dokáže se jim vzepřít. A právě v okamžiku, kdy se jim vzepře, stává se člověk subjektem a fyzikální čas získává podobu trojrozměrného lidského času – vznikají tedy dějiny.

Stěžejní Gardavského kniha z 60. let *Bůh není zcela mrtev* otevírala v rámci ateistické filozofie perspektivu Boží existence, ve stejné době rozvíjeli někteří teologové naopak myšlenku smrti Boha: jako by si obě strany vyměnily argumentační pozice. Je to téma nadále živé, či jak se proměnilo?

Gardavský si od konce 50. let kladl otázku postavení křesťanství a církve jako instituce v moderní sekulární společnosti (ať už kapitalistické či socialistické). Vycházel při tom z Marxovy diagnózy, že náboženství představuje reakci na neutěšené společenské, ekonomické a politické poměry. Gardavský a další marxisté si tehdy mysleli, že když se podaří vybudovat společnost, kde nebude existovat vykořisťování a útlak, kde člověk bude mít možnost svobodně se rozvíjet, náboženství samo od sebe zanikne. Zároveň si uvědomoval, že náboženství bude ještě dlouho útočištěm pro ty, kdo si kladou základní existenciální otázky. Jako důvod uváděl (zcela v duchu Marxovy diagnózy) to, že dosud člověk není zbaven vykořisťování a útlatku, že se nepodařilo ještě vytvořit společnost, která by umožňovala člověku svobodně a všestranně rozvíjet svoje schopnosti. To je také smysl Gardavského teze, vtělené do názvu jeho nejznámější knížky: *Bůh není zcela mrtev*, protože člověk se ještě plně neosvobodil. Máte ale pravdu v tom, že Gardavského teze byla svého času chápána jinak. Přibližně ve stejné době se v USA objevila tzv. „teologie smrti Boha“ a ve Velké Británii a v Německu různé koncepce „ateistického křesťanství“, u nás zas projekt civilní interpretace Bible, vycházející

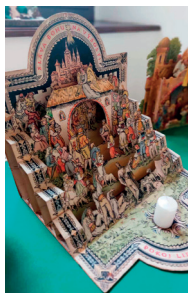
z pojetí nenáboženského křesťanství Dietricha Bonhoeffera. V podstatě všechny tyto teologické proudy řešily otázku, zdali je teismus (představa Boha jako transcendentní bytosti, která je všemohoucí, vševědoucí a nanejvýš dobrá) a vůbec náboženská pro křesťanství konstitutivní, anebo zdali je obojí zbytné. A „teologie smrti Boha“ a „ateistické křesťanství“ přišlo s překvapivým tvrzením, podle něhož teismus je druhotným konstruktem křesťanské tradice, kterého je třeba se zbavit, protože v samotném jádru evangelijní zvěsti je obsažen ateismus: Bůh popřel sebe sama jako transcendentní bytost obdařenou výjimečnými vlastnostmi, stal se člověkem a zemřel na kříži potupnou smrtí. – To je podle zmiňovaných koncepcí základní východisko křesťanské víry a křesťanské teologie. Osobně se domnívám, že marxisticko-křesťanská diskuze o teismu a ateismu je stále živá a má co říci i dneska. Teoreticky i prakticky byla tehdejší diskuze vlastně o dost zajímavější nežli ta současná, především anglosaská, v níž se kritizuje náboženství z hlediska vědy a tzv. „zdravého rozumu“. Přitom si současný ateismus s ničím nezadá s náboženským fanatismem evangelikálního křesťanství, proti němuž vehementně bojuje. Marxisté přistupovali k náboženství vstřícněji. Např. Gardavský chápal náboženské představy jako médium, v němž starověké národy vyjadřovaly své vlastní sebepojetí či sebeporozumění. Mohou nám povědět leccos o nás samých, protože část jejich sebepojetí tvoří součást našeho sebeporozumění.

Křesťanství vede s marxismem dialog od chvíle jeho vzniku. Má tento dialog co říci k současným problémům environmentálním či sociálním, nebo je to spíše „hra se skleněnými perlami“?

Souhlasím, že akademické diskuze o libovolném tématu se mohou zvrtnout v čistě intelektuální cvičení, ztrácející kontakt s reálnými problémy a reálným světem. Jak říkáte v narážce na prvotinu Hermanna Hesseho, mohou se proměnit v „hru se skleněnými perlami“. Marxisticko-křesťanský dialog se ale v mnoha ohledech dotkl důležitých otázek: sociálních, politických a existenciálních. Otázkou samozřejmě je, zda se nejedná pouze o historicky zajímavou kapitolu intelektuálních dějin. Má co říci dnes, kdy řešíme trochu jiné problémy: environmentální, sociální, politické? Myslím si, že ano. Křesťanští teologové i marxističtí filozofové zproblematizovali představu člověka jako vrcholu stvoření a přírody jako zásobárny uhlí, ropy, dřeva atd. Když uvedu příklad Gardavského, ve svojí knížce *Naděje ze skepse* se zamýšlí nad představou emancipace, tj. osvobození. Emancipace znamenala osvobození určité skupiny: otroků, proletariátu, žen, Afroameričanů atd. Je ale třeba uvažovat o emancipaci obecněji. Dotýká se také přírody, která je ze strany člověka utlačovaná a vykořisťovaná.

Mgr. Ivan Landa, Ph.D., působí jako vedoucí Oddělení pro studium moderní české filozofie Filozofického ústavu AV ČR.

POD KŘÍDLY ANDĚLŮ...

Prvním listopadovým dnem se pro návštěvníky otevřela zbrusu nová výstava s betlémářskou tematikou s názvem Pod křídly andělů. Z bohatých sbírkových fondů třebíčského Muzea Vysočiny k nám doputovala malá kolekce tzv. skříňkových betlémů, doplněná o papírová tabla Muzejního spolku Třebíč s vystříhovanými figurkami, dále o soubor dřevěných postaviček Metoděje Floriana či vyřezávaný betlém Romana Galeka. Prezentovány jsou též figurální sochy a sošky Panny Marie, Josefa a Ježíška, také z hlediska

etnografického vyobrazení různých druhů nádobí, podmaleb na sklo, perníkové formy a jednotlivé komponenty pro stavbu betléma (jeskyně, hrady, mlýn). K vidění jsou předměty sbírkového charakteru z Muzea v Ivančicích, Podhoráckého muzea v Předklášteří, Muzea ve Šlapanicích a v neposlední řadě z Vrbasova muzea ve Žďánicích. Pro malé návštěvníky je připravena tvořivá Andělská herna s mnohými loutkami, zapůjčenými z brněnského Divadla Radost. Nezapomeňte v hektickém čase přijít do Památníku písemnictví na Moravě a dopřát si chvíle klidu, rozjímání a radosti, a to vše až do konce února příštího roku. (mš)

10 NEJ ANEB KNIHA, KTEROU BYSTE NEJMÉNĚ ČEKALI

Seriál 10 NEJ upozorňující na knihy z benediktinské knihovny, které jsou něčím „nej“, pokračuje tentokrát kategorií, do které se hlásí hned několik adeptů. Zatímco největší či nejtěžší kniha je zkrátka vždy jen jedna, knih, které byste v klášterní knihovně nečekali, je celá řada. Tak například je tu vcelku obstojná sbírka zednářské literatury, o pozornost se hlásí také středověký rukopis o šachové hře, anebo zvláště zajímavý spis o otravách z nápojů lásky vydaný roku 1760. To vše je ale zahraniční produkce. Máme-li zůstat na Moravě, můžeme sáhnout po útlé knížce s latinským názvem *Magia Posthuma*, vydané v Olomouci roku 1706. Odborně se zabývá tématem vskutku tajemným – tzv. posmrtnou magií, tedy především vampyrismem a revenanty. Jejím autorem je vzdělaný šlechtic, majitel drobného severomoravského statku Spálov a především dnes málo známý barokní autor Karl Ferdinand Schertz. K tématu přistupuje jako právník: ve shodě s dobovým přesvědčením nepolemizuje s autenticitou projevů posmrtné magie, požaduje však, aby vyšetřování těchto případů mělo jasná pravidla, a to zejména v souvislosti s exhumacemi. Kniha měla ve své době velký ohlas, citoval ji i učený francouzský benediktin Augustin Calmet, dnešní čtenář se s jejím obsahem může snadno seznámit prostřednictvím edice, kterou připravil italský antropolog Giuseppe Maiello. (jd)

JIRÍ SUMÍN

(9. 10. 1863 UHŘIČICE U KOJETÍNA – 11. 11. 1936 PŘEROV)

Spisovatelka, vlastním jménem Amálie Vrbová, pocházela z mlynářské rodiny. Jako žákyně trojtřídky v Tovačově se však soukromě učila francouzsky a německy, později se stala chovankou klášterního penzionátu s vyšší německou dívčí školou ve Frýdlantě nad Ostravicí, jejíž atmosféru zachytila v próze *Poupata* (1912). Po rozpadu manželství matka mlýn pronajala a s dětmi se přestěhovala do Přerova. Další studium Amálii rodina neumožnila, vzdělávala se proto sama. Vedle četby beletrie, zejména realistické a naturalistické prózy francouzské, ruské a polské, navštěvovala přerovské vzdělávací spolky, jejichž kulturní vlastenecké aktivity ji motivovaly k vlastní literární tvorbě. Pseudonym Jiří Sumín si zvolila podle hlavní postavy polského románu *Podivíni* a od roku 1890 pod mužským jménem publikovala všechny své knihy, i poté co byl pseudonym odhalen. V prvním tvůrčím období se zaměřila na hanácký venkov, k jehož dosavadnímu zobrazení v beletrii se stavěla kriticky. Svět konzervativní vesnice neidealizovala, naopak jej líčila jako drsné prostředí zápasu o holou existenci, v němž mezi lidmi panují chladné, mnohdy brutální vztahy. V této době napsala realistické příběhy z venkovského a maloměstského prostředí, např. *Z doby našich dědů* (1895), *Zapadlý kraj* (1898), *Potomstvo* (1903). Od přelomu 19. a 20. století směřovala k naturalismu, nikoli však programově, ale čerpala ze své životní zkušenosti podpořené četbou. V dalším období se zaměřila na svět maloměsta a jeho mezilidské vztahy. Tematizovala tíživou sociální situaci měšťanských žen, které osiřely, ovdověly nebo se neprovdaly, jejich postavení jim však nedovolilo přijmout společensky podřadnou práci; jediným přijatelným povoláním je učitelství, jako např. v povídce *Přesazené štěpy*. Později se důsledně zajímala o nerovné postavení soudobé ženy v manželství a společnosti, např. v prózách *V samotách duší* či *Příčina rozvodu a jiné povídky*. Tvorbu Amálie Vrbové charakterizovala také schopnost sugestivně vylíčit děsivou atmosféru a zachytit zjitřené smyslové vnímání člověka v okamžiku hrůzy. Tento rys je v posledních souborech povídek *Děti soumraku*. *Povídky skoro neuvěřitelné* (1918) a *Bílý ďábel* (1922) natolik výrazný, že se jimi vřadila mezi autory hororové literatury. Zemřela při záchvatu mozkové mrtvice v roce 1936, pohřbena byla v Přerově.

(ap)